

Азәрбајҹан МӘКТӘБИ

БАКЫ

11
1971

Шакирдләр үчүн вәсаит

Мәктәпләримизин IV синиф шакирдләри јени «Әдәбијат» оху вәсаити илә тәмин олуңмушлар. Китабы Микајыл Рзагулузаде вә Шәмистан Микајылов һазырламышлар. Дәрслик ики мүнүм мәгсәд күдүр: дидактик вә нәзәри. Әввәла, бурада ушаглар көзәл инсани кејфијәтләре јијләнип, Совет Вәтәнинә, Коммунист Партијамыза, доғма пионер тәшкилатына, комсомолга, Совет Ордусуна, мәктәбә, әмәл, гәһрәманларга мәһәббәт бәсләмәк, гәддарларга, азадлыг дүшмәнләринә, таланчыларга, тәһбәлләргә... нифрәт етмәк рүһунда тәрбијә олуңурлар. Икинчи тәрәфдән исә, бәдин әдәбијаттын нөвләри, онун естетик күчү вә әһәмијәти, јазычылар вә онларын һәјәти, јарадычылыгы һаггында нәзәри билик вә мүәјјән мәлүмат алырлар. Бүтүн бу дедикләримизин өһдәсиндән дәрслик гисмән кәлә билди.

Китаб шифаһи халг әдәбијатындан нүмунәләрлә ачылыр. Чох јеринә дүшүшдүр ки, «Аг атлы оғлан» нағылы бу көзәл әдәби нөвүн нүмунәси кими китабда, өзү дә илк сәһифәләрдә верилмишдир. Шүбһәсиз ки, буну едәркән тәртибчиләр һәмнин әсәрин көзәл сәнәткарлыг хәүсәјјәтләрини, идејасынын мүкәммәллијини нәзәрә алмышлар. Әсәр IV синиф шакирдләринә психоложи чәһәтдән дә јахшы тәһсир бағышлаја билди. Дәрсликдә даһа сонра ушаглар аталар сөзләри, тапмачалар вә с. илә таныш олуңурлар.

Азәрбајҗан јазычыларынын нисбәтән романтик үслубда јазылмыш әсәрләри икинчи бөлмәдә верилир. Бунлар шакирдләрдә мәрдлик, ана мәһәббәти, зәһмәтә бел бағламаг, һәгиги сәнәт, инсанын һәр шәјә гадир олдасы, тәбиәт вә онун тәсвир-

ләри һаггында ширин, уңудулмаз фикир јарадыр. Хүсусән, бурада мөвзусу Дәдә Горгуд дастанларындан көтүрүлүб ишләнилмиш «Ана үрәји, дағ чичәји» һекајәсинин верилмәси диггәтәләјигдир.

Үчүнчү бөлмәдә нисбәтән дәрнин инсани дүгеулар ашылајан әсәрләр верилмишдир ки, бу әсәрләрин формасы да бир гәдәр мүрәккәбдир.

Совет Вәтанниз, онун хошбәхт адамлары, бу хошбәхтлијин сәбәпләри вә с. һаггында ушагларга әтрафлы мәлүмат вермәк лап ашағы синифләрдән лазимдыр. Китабын дәрдүнчү бөлмәсиндә кедән бәдин әсәрләр бу чәһәтдән марағлыдыр. С. Вурғун «Октјабр», Е. Агајевин «Күнәш доғачағ», Н. Бабајевин «Ленини көрән көзләр» вә З. Гарајевин «Харгојсу бу мәһнада мүвәф-фәпијәтлә әсәрләрдир. Һәмнин бөлмәдә Совет һақимијәтинин гәләбәси, онун инсанларга кәтирдији хошбәхтлик вә бу хошбәхтлијин горунмасы үчүн совет адамларынын мәтин мүбаризәси усталыгла сечилән әсәрләрдә көзәл әкс олуңмушдур.

Китабын сон бөлмәсиндә, демәк олар ки, көһнә дүнја вә онун еһтијачлары әсас ләјтмотивдир. Доғрудур, мәзmunуна көрә бу бөлмәнин јери әввәлдә олса иди даһа јахшы чыхарды. Көрүнүр, тәртибчиләр бурадакы әсәрләрин дил вә формача бир гәдәр чәтин олмасыны нәзәрә алырлар. Һәмнин бөлмәдә «Бабокин анды» вә «Одлу гылынч» әсәрләри хүсусилә көзәлдир.

IV синфин «Әдәбијат» дәрслији, дедимиз кими, мүвәфәғијәтләи вәсаитдир. Лакин бизчә бу китабын бәзи гүсурлары да вар вә бунлары кәстәрмәк фәјдалы оларды.

Китабда беш бөлмә верилир. Јәгин мүәллифләр мүәјјән мәгсәдлә бу

чүр бөлмә принципинә әмәл едилбәр. Әлбәттә, бурада әсәрләрин формача сәдәдән мүрәккәбә доғру дүзүлүшү әсас олмалыдыр. Өзлүјүндә мәзmun да сәдәдән мүрәккәбә доғру јөнәлмәлидир. Бизчә, мүәллифләр дә бунлары нәзәрдә тутмаг истәмишләр. Лакин чох вахт бу принцип јадан чыхарылмышдыр. Биринчи бөлмәдә шифаһи халг әдәбијатындан нүмунәләр верилир. Икинчијә јазычыларын әсасән романтик мәзmunуна вә мүрәккәб формага малик әсәрләри дахил едилмишдир. Бизчә, бурада «Ајын өфанәси» (С. Вурғун) әсәринин верилмәси дүзкүн дејил. Чүнки бу әсәр Ај вә Күнәш һаггында олан халг тәсәввүрүндән чох узағдыр вә он-онбир јашлы ушағын дәрк едә билчәји сәвијјәдә дејил. Һәмнин бөлмәдә «Бакыја Күр кәлир» шеһринин кетмәси исә мәгсәдә мүвәфиг кәлир. Онун мәзmun вә формасы о бири әсәрләрлә ујушмур.

Үчүнчү бөлмәдә кедән әсәрләр исә чанлы тәбиәт, онун рәнкәрәклији һаггында тәсәввүр јарадыр. Бурада доғма тордага, онун неһмәтләринә, күнәшли Азәрбајҗана мәһәббәт ашыланыр. Лакин һәмнин бөлмәдә дә методик принцип нисбәтән позулур. Мәсәлән, С. Хүсәјнин «Јазы јазанда» һекајәсинин верилмәси һәмнин бөлмәдән биткин тәсәввүрә кәлмәк имканымызы әлдән алыр. Дәрдүнчү бөлмәдә кедән «Уңудулмаз мүәллим» (С. Рүстәм) һекајәси дә бу чүр тәһсир бағышлајыр. Доғрудур, тәртибчиләр дејә биләрләр ки, көркәмли јазычылар һаггында бәдин парчалар вермәклә онларга ушагларда мәһәббәт һисси јаратмаг истәмишләр. Лакин белә исә нијә үч сәнәткар һаггында, һәм дә бу чүр там олмајан билик вә һөрмәт јарадыр?! Уңутмаг олмаз ки, педагогика билијин системлијини вә бүтөвлүјүнү әсас көтүрүр. Јери кәлмишкән гејд етмәлијик ки, китабда әсәрләри кедән јазычылар һаггында кичик очеркәрин верилмәси чох вачибдир. Бу, ушаглардан сорушумаса да, елми чәһәтдән ганунаујғулдур. Рус мәктәпләринин IV синифләри үчүн һазырланмыш дәрслик бу чәһәтдән тәғдир едилмәли-

дир (бах: М. Д. Пушкарјова, «Роднаја литература», Москва, «Просвешеније» нәшријәти, II нәшр, 1971).

Китабда бир чох әдәби нөв һаггында кичик мәлүматлар верилир. Бу, чох јахшыдыр. Амма әдәбијаттын хүсуси нөвү олан шифаһи халг әдәбијәти һаггында һеч бир изаһат верилмәмиш, бирбаша онун ајры-ајры нөвләри һаггында данышылмышдыр. Дәрсликдә башга халглардан да нағыллар верилир. Бизчә, бунлар бир гәдәр артығдыр. Јахшы оларды ки, бунун әвәзинә өзүмүзүн вә гардаш халгларын шифаһи әдәбијатындан диқәр кичик нүмунәләр китаба салынајды (мәсәлән, ләтифә, зәрб-мәсәл вә с.). Азәрбајҗан шифаһи әдәбијатынын зәнкинлији һаггында тәсәввүр ојатмаг үчүн бајатылардан нүмунәләр верилмәси дә јеринә дүшәрдир. Чүнки бунлар һәм сәдә, тез гавранылан, һәм дә көзәл вә инчә сәнәт нүмунәләридир.

Ашағы синиф шакирдләри үчүн әсәрләр сечмәк чох чәтиндир. Көрәк елә әсәрләри дәрслигә дахил едәсән ки, ушагларда јанлыш тәсәввүр ојатмасын. Дәрсликдә кедән ики тәмсилдә («Илан вә гурбага», «Пишик вә бүлбүл») Күчсүз, Јазыг сурәтләринин икиси дә Залымын гурбаны олур. Кичик јашлы, һәлә мөһдуд дүшүнчәли ушагда белә тәсәввүр јаранмазмы ки, балачалар, чансызлар мүтләг мөһв олмалыдырлар. «Чобан вә үзүк» әсәри һаггында да ејни сөзләри демәк олар. Белә чыхыр ки, үзүјүн инсаны көрүмәз етмәсинин елми әсасы вардыр. Бу, ушагда мөһвуми тәсәввүрләрә инам ојатмаја билмәз.

Дәрсликдә хронологија әмәл олуңмасы да мүмкүн гәдәр һәјјәтә кечирилмәлидир. Сон бөлмәдә әввәлчә Бабак (IX әср), сонра Чаваншир (VII әср) һаггында әсәрләрин верилмәси етираза сәбәб олур. (Бу, һеч олмаса, программа нәзәрә алынмалыдыр). Бир дә һәмнин әсәрләрдә Азәрбајҗанын кечмишиндән сөһбәт кетсә дә, тарихи чәһәтдән адлар ушагларга гаранлыг көрүнә биләр. Буна көрә дә јахшы оларды ки, һәр ики әсәрин әввәлиндә бу мәгсәдлә кичик изаһат вериләјди.

Китабда бә'зи жанлыш чүмлөләрә вә елми фикирләрә дә јол верилмишдир. Епитети изаһ едән тәртибчиләр «гызыл шаһинләр» ифадәсини дә епитет адландырылар (сәһ. 200). Һалбуки китабда изаһ едилдији кими, епитет бәдии тә'јиндир. Мәсәлән, даш үрәк, лалә јанаг вә с. Бәс «гызыл шаһин» нәјин тә'јинидир? Һалбуки шаһин һәмишә көјләрдә учан вә мүстәсна дөјүш габилитәтинә малик олан гушдур ки, шаир совет тәјјарәчисинә ону символ гәбул етмишдир. **Гызыл сөзү** исә **гырмызы** мә'насындадыр, болшевикләрә-коммунистләрә чохдан шамил едилмиш символдур. Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә вурушан әскәрләрә Гырмызы дөјүшчүләр дә дејирдиләр. Демәли **гызыл сөзү** совет адамы, совет тәјјарәчисн мә'насыны ифадә едир. Бурадан да «**гызыл шаһинләр**» символу јаранмыш олур.

Дәрслијин 4-чү сәһифәсиндә охујруг: «Дәрвиш тәндири јандырыр. Сонра ун кәтириб, хәмир јоғурмаға башлајыр. Тәндир көзәрир (?).» Көрүндүјү кими, бурада мәнтигсизлијә јол верилмишдир. Азәрбајчанда тәндири јандырыб, сонра хәмир јоғурмурлар. Тәндир көзәрмәз, од көзәрәр. Ушаглар исә белә жанлышлығын тә'сиринә асанлыгла мә'руз гала биләрләр. Она көрә дә дәрсликдә кедән бүтүн материаллара диггәтлә јанашмаг лазым иди.

Бир мәсәләни дә гејд етмәк истәрдик. Китабын бәдии тәртиби сөнүк тә'сир бағышлајыр. Унутмаг олмаз ки, бу китабы онбир јашлы ушаг ишләдәчәк. Ондакы шәкилләр зөвгохшајычы олмалы вә әсәрләрдәки мәзмунун ачылмасына хидмәт етмәлидир. Бизчә, бу китабдакы шәкил вә портретләр зәифдир, хошакәлән дејил, она көрә ки, чох солғундур, шәкилләр мәзмунла ујғун-

лашмыр. Нумунә үчүн С. Вурғунла овчу Пири кишини тәсвир едән шәк-лә диггәт јетирин. Ондан нә зөвг аласан! Шәкилдә көстәрилер ки, шаирин әли овчу Пиринин түфәккиндәдир. Бәлкә о, Пири кишинин нишан алдығы ова күллә атмасыны истәмирди? Дејәсән рәссам да бу мәнзәрәни јаратмаг фикриндә имиш. Анчаг истәји пис баш тутмушдур. Һекајәдәки һадисә (И. Әфәндијев, «Шәһәрдән кәлән овчу») динамик, кәркин олдуғу һалда, шәкилдә һәр шеј сојуг вә сүн'идир.

Бизчә, бу чүр китабларын рәсм ишини бир јох, бир нечә рәссама һавалә етмәк вә онларын чәкдиклариндән ән јахшыларыны сечмәк лазымдыр. Буну да дејәк ки, дәрслији һазырлајанлар онун мүәллифләри кими јох, тәртибчиләри кими тәгдим едилсәдиләр, даһа дүзкүн оларды. Чүнки китаб һәр шејдән әввәл, һазыр, мүәллиfli материалларын мәчмусудур. Јухарыда көстәрдијимиз нөгсанлардан бә'зиси програма да шамил едилә биләр. Она көрә ки, дәрслик әсасән програм үзрә тәртиб олуңмушдур.

IV синиф үчүн нәзәрдә тутулмуш «Әдәбијат» биздә кичик јашлы мәктәблиләрә тәдрис етмәкдән өтрү бу сәпкидә јарадылан илк дәрсликдир. Илк тәшәббус олдуғу үчүн дә јол верилән гүсурлар тәбии һесаб едилмәлидир. Чох күман ки, шакирдләр бу дәрс вәсаитинин нәшри илә әлағәдар хејли севинәчәк, сөз сәнәти илә мә'луматланыб, онун сирләринә аз-чох бәләд олмагда һәмин вәсаитдән фајдаланачаглар. Ашағы синиф шакирдләринин истәр әдәбијат, истәрәсә дә дикәр тәдрис саһәләриндә мүәјјән биликләрә јијәләнә билмәси, сәнәтә, һәјата дүнјабахышларынын јаранмасы вә инкишафы үчүн белә дәрсликләр әһәмијәтлидир.

Мәһәммәд Әһмәдов.